

מבט על איסור הסתה מיכאל אברהם

פרשת מסית

בפרשתנו מופיעות שתי פרשיות שעוסקות בנושאים קרובים: פרשת מסית ופרשת עיר הנידחת. אלו הם הפסוקים שעוסקים במסית (דברים ז, ח-יב)

כִּי יִסִּיתָ אֶחִידָךְ בֶּן אָמָה או בִּנְךָ או בִּתְּךָ או אִשְׁתְּ חֵיקְךָ או רֵעֶךָ אֲשֶׁר כִּנְפֹשֶׁךָ בְּסִתְּךָ לֵאמֹר גִּלְכָּה וְנִעְבְּדָה אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ אֹתָהּ וְאַבְתִּירָהּ: מֵאֱלֹהֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר סָבִיבִתֶּכֶם הַקְרִיבִים אֵלֶיךָ או הַרְחִיקִים מִמֶּךָ מִקְצֵה הָאָרֶץ וְעַד קְצֵה הָאָרֶץ: לֹא תֹאכְלָהּ לוֹ וְלֹא תִשְׁמַע אֵלָיו וְלֹא תִחַס עֵינֶךָ עָלָיו וְלֹא תִחַמַּל וְלֹא תִכְסֶּה עָלָיו: כִּי הָרֹג תִּהְיֶנּוּ יָדְךָ תִּהְיֶה בּוֹ בְּרֹאשׁוֹנָה לְהַמִּיתוֹ וְיָד כָּל הָעָם בְּאַחֲרָנָה: וְסָקְלֹתוֹ בְּאֲבָנִים וּמָת כִּי בִקֵּשׁ לְהַדִּיחָהּ מֵעַל יָקוּק אֱלֹהֶיךָ הַמוֹצִיאָה מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים: וְכָל יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּ וַיִּרְאוּ וְלֹא יוֹסִפוּ לַעֲשׂוֹת כַּדָּבָר הַרֵעַ הַזֶּה בְּקִרְבְּךָ:

הפסוקים עוסקים רק בהסתה לעבודה זרה, ולא לשאר עבירות. גם בפסוקים משתמע שדין הסתה שייך רק בעבירת עבודה זרה ולא בשאר עבירות. אם כן, על פי ההלכה אין איסור כללי להסית אדם לעבירה. אמנם מי שמסית יכול להיחשב עבריין, שהרי זה חמור יותר ממי שלא מנע את חברו מעבירה (שזה עצמו אסור הלכתית: "הוכח תוכיח את עמיתך", "לא תעמוד על דם רעך"), אבל אין איסור על עצם ההסתה. בוודאי שלא רואים במסית אחראי, ולו חלקית, לעבירה שהתרחשה על ידי חברו. לעומת זאת, ברוב המערכות המשפטיות בעולם הסתה לעבירה היא עצמה עבירה פלילית (המרדה). אני אנסה כאן להביא מקור הלכתי לאיסור הסתה.

הסתה בעיר הנידחת

גם בפרשת עיר הנידחת, שמופיעה מיד אחר כך, דנים את אלו שהסיתו את אנשי העיר למיתה. זהו כמובן היבט של הסתה, ושוב מדובר בהסתה לעבודה זרה בלבד. אנקדוטה מעניינת עולה בספר אתון דאורייתא, לרבי יוסף ענגיל, סימן כ, שם הוא דן בשאלה האם כאשר התורה מטילה איסור על פעולה כלשהי שראובן עושה לשמעון, האם אותו איסור יהיה כאשר שמעון יעשה זאת לעצמו. אחת הדוגמאות שמובאות שם היא עיר הנידחת. אחרי שהוא מוכיח שיש איסור על המסית ועל הניסית (=העובד), הוא מתקשה מדוע אם אין מסיתים ואנשי העיר עבדו עבודה זרה בעצמם, לא מחייבים אותם משום שני האיסורים: מסית וניסית. הרי הם הסיתו את עצמם. להבנתי הדיון הזה מבוסס על הנחה שגויה: אין מצב שבו אדם מסית את עצמו, וההסבר לכך הוא לוגי: במצב של הסתה, המסית חושב שצריך לעשות את העבירה והניסית לא. ואז בא המסית ומנסה לגרום לניסית לעבור אותה. במצב שבו אדם מסית את עצמו, המסית חושב שצריך לעשות את העבירה, אבל אז אין צורך להסית (שהרי הניסית הוא המסית עצמו, והוא כבר חושב בעצמו שצריך לעשותה). ואם הניסית לא חושב לעשות את העבירה, אזי כיצד הוא מסית את עצמו לעשותה? המסקנה היא שכשאדם עובד עבודה זרה ללא הסתה, זה אינו מצב של הסתה עצמית. כאן ישנה עבודה ללא התה כלל. לכן במקרה כזה העובד מתחייב רק כעובד (ולא ניסית כמובן) ולא כמסית.

הניתוח הזה מחדד את משמעותה של הסתה: אדם שחושב שצריך לעשות עבירה מנסה לגרום לאדם אחר (שבעצמו לא היה חושב לעשותה) לעשות זאת. הסתה היא פעולה שמנותקת לגמרי ממעשה העבירה עצמו, ולכן יש לראות בה עבירה בפני עצמה. אמנם אפשר היה להבין שזוהי אחריות (או אשם תורם) על העבירה שנעשתה, או שמדובר בעבירה עצמאית. אם זו אחריות על העבירה שנעשתה, לא ברור מדוע לא מוגדרת הסתה בכל העבירות כעבירה בפני עצמה. סוף סוף, יש לך אחריות על העבירה שנעשתה. אמנם אם זו עבירה עצמאית, ניתן לומר שהסתה לעבודה זרה היא חמורה יותר ולכן רק היא נאסרה.

"אין טוענין למסית"

¹ הרב ד"ר מיכאל אברהם, המכון הגבוה לתורה באוניברסיטת בר-אילן ובית המדרש לדוקטורנטיות במדרשה.

הגמרא בסנהדרין כט ע"א עוסקת בטענות שהדיינים טוענים עבור בעלי הדין במשפט פלילי ואזרחי. בין היתר מופיע שם דין טעינה למסית:

ובדיני נפשות אף על גב דלא טען טוענין לו ואין טוענין למסית מאי שנא מסית אמר רבי חמא בר חנינא מפירקיה דרבי חייא בר אבא שמיע לי שאני מסית דרחמנא אמר לא תחמל ולא תכסה עליו אמר רבי שמואל בר נחמן אמר רבי יונתן מניין שאין טוענין למסית מנחש הקדמוני דאמר רבי שמלאי הרבה טענות היה לו לנחש לטעון ולא טען ומפני מה לא טען לו הקדוש ברוך הוא לפי שלא טען הוא.

לומדים מהנחש שמי שמואשם בעבירת הסתה לא טוענים לו טענות לטובתו, שכן התורה מצווה שאל לנו לחוס ולרחם עליו. כעת הגמרא שואלת מה בכלל יכלו לטעון לטובתו: "מאי הוה ליה למימר?", ועונה: "דברי הרב ודברי תלמיד דברי מי שומעין? דברי הרב שומעין". הניסית הוא אדם מבוגר ויש עליו אחריות פלילית והלכתית, ולכן רק הוא אשם בעבירות שעשה. המסית בעצם יכול לטעון שהניסית היה צריך לשמוע בקול "הרב" (=הקב"ה) ולא בקול ה"תלמיד" (=המסית עצמו). משמע מהגמרא שמסית לעבודה זרה שטוען בעצמו את הטענה הזאת ייפטר, אבל אם הוא לא טען אנחנו לא טוענים עבורו.² ומה לגבי מסית לעבירות אחרות? שם אין צורך לטעון כי אין עבירת הסתה.

אלא שהדברים טוענים ביאור. הרי הטענה הזאת אומרת שאין אחריות על המסית למעשיו של הניסית. הוא לא אשם בעבירה הזאת. אם כן, גם בעבודה זרה, עם כל חומרתה, כיצד ניתן להאשים אדם שאין עליו אחריות ולא עשה כלום במעשים של חברו? יש לזכור שאם המסית עצמו יעלה את הטענה זאת הוא ייפטר גם אם הסית לעבודה זרה, כלומר הטענה הזאת יש לה כוח לפטור גם מהעבירה החמורה הזאת. אז מדוע אם הוא לא מעלה אותה בעצמו אנחנו לא פוטרים אותו מכוחה? סוף סוף, אין להאשים אדם בעבירות של זולתו.

קושיית בעל היד רמה

היד רמ"ה בסוגיית סנהדרין שם מקשה:

ואם תשאל טעמא דלא טעין הכי הא טעין הכי טענתיה טענתא והרי מסית דקרא אף על גב דלא ציית ליה ניסת ולא נעבדה עבירה על פיו חייב כדתנן (לקמן ס"ז א) אמר לשנים והן עדיו מביאין אותו לב"ד וסוקלין אותו וכל שכן היכא דציית ליה דלא מצי טעין דברי הרב ודברי תלמיד דברי מי שומעין שאני מסית דע"ג דחמיר ורחמנא אמר לא תחמול ולא תכסה עליו.

הוא טוען שאם הניסת לא שמע בקולו אז התקיימה סברת "דברי הרב", ובכל זאת מטילים אחריות על המסית. כלומר הוא נענש על עצם ההסתה למרות שהניסת לא שמע בקולו. אז מדוע טענת "דברי הרב", שטוענת שהניסת לא היה אמור לשמוע בקולו, מועילה לפטור אותו? ומיישב היד רמ"ה:

כי קאמרין הכא במסית דעלמא דומיא דנחש דמיירין ביה ושמעין מינה דמסית דכל התורה כולה לבד מע"ג לא מיפטר אלא היכא דטעין אבל אי לא טעין לא טענין ליה. הוא מסביר שמסית בעבירות רגילות נפטר בטענת "דברי הרב", גם אם אינו טוען אותה בעצמו, אבל מסית לע"ג חייב גם אם לא שומעים בקולו ובדיוק בגלל זה אין לגביו טענת פטור של "דברי הרב".

מדבריו עולה שבמסית לעבירה רגילה גם יש איסור ואפילו עונש, אלא שניתן להיפטר בטענה של "דברי הרב". זה לא כפי שמקובל לחשוב שבמסית לעבירה רגילה אין עבירה ולכן גם אין עונש. נראה שלשיטת הרמ"ה בכל מסית יש עבירה ועונש על מעשיו של הניסת (אבל לא על ההסתה עצמה, אם הניסת לא שמע בקולו). הוא רק יכול להיפטר מכוח טענת "דברי הרב" (גם אם לא יטען בעצמו). אבל אם ייווצר מצב שבו טענת "דברי הרב" אינה רלוונטית, כמו למשל

² בהמשך דבריו הוא כותב שכך הוא גם לגבי פטור של שליח לדבר עבירה. הוא נפטר רק אם הוא יטען את הטענה הזאת. ראו בשיעורי רבי שמואל סנהדרין סימן רפט.

במקרה שהעברין כלל לא ידע שמדובר באיסור (ולכן לא הייתה לו סיבה לא לשמוע בקול המסית), או אז גם בעבירה רגילה יהיה איסור ועונש על הסתה.³

המקור לעבירת הסתה

התחש לנו שלדברי היד רמ"ה במסית לכל עבירה יש איסור ועונש. מהו מקורם? איסור הסתה כנראה נלמד מפרשתנו, וההנחה היא שאין להבחין בין הסתה לעבודה זרה לבין הסתה לשאר עבירות (למעט בשאלה האם טוענים לו, שנלמדת מהפסוק "לא תחמול ולא תכסה"). אבל העונש שניתן למסית אינו ברור. ייתכן שיש כאן עונש מלקות כמו בכל לאו.

אבל ייתכן שכוונתו לומר שהמסית מקבל את העונש שניתן למי שעובר את העבירה שעשה הניסת.⁴ כלומר אם אדם הסית את חברו לאכול חזיר הוא ילקה (כדין אוכל חזיר) ואם הסיתו לחלל שבת הוא יתחייב מיתה. תימוכין לדברים מחודשים אלו ניתן אולי למצוא בדברי הרמב"ם הידועים בסוף הלכות כלאים (י, לא):⁵

המלביש את חברו כלאים אם היה הלוּבש מזיד הלוּבש לוקה והמלביש עובר משום ולפני עור לא תתן מכשול, ואם לא ידע הלוּבש שהבגד הוא כלאים והיה המלביש מזיד המלביש לוקה והלוּבש פטור.

איסור הכשלה ("לפני עיוור") אינו מחייב מלקות. לכן ברור שהמלקות שבהן מדובר הן מלקות על איסור כלאים. למרות שהמלביש כלל לא לבש כלאים הוא לוקה על איסור כלאיים שגרם לו. בלשון רש"י (במדבר ל, טז): "הגורם תקלה לחבירו הוא נכנס תחתיו לכל עונשין". נעיר כי כמה מהמפרשים (ראו למשל בפירוש הרדב"ז על הלכה זו) תהו מניין למד הרמב"ם את ההלכה המחודשת הזאת. לפי דרכנו ניתן אולי להציע שמקורו בסוגיית מסית.

³ אני מניח כאן את ההסבר הפשוט והמקובל לסברת "דברי הרב".

⁴ כעין דין עדים זוממים שמקבלים את העונש שזממו להטיל על הנאשם.

⁵ יש לכך עוד שתי מקבילות: בהל' אבל פ"ג ה"ה ובהל' נזיר פ"ה ה"כ.